

Tamara Graczykowska

Podgburek, łazik, sektant... –
leksykalne odzwierciedlenie wrogów
państwa radzieckiego : (na materiale
z gazety „Trybuna Radziecka” z lat
1927–1938)

Acta Neophilologica 16/1, 15-25

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Tamara Graczykowska

Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

PODGBUREK, ŁAZIK, SEKTANT... – LEKSYKALNE
ODZWIERCIEDLENIE WROGÓW PAŃSTWA
RADZIECKIEGO (NA MATERIALE Z GAZETY
„TRYBUNA RADZIECKA” Z LAT 1927–1938)

Key words: Moscow, the Polish press, the Polish language in post-revolutionary Russia

W ciągu ostatnich dziesięciu lat daje się zaobserwować rosnące zainteresowanie tak zwaną polszczyzną radziecką, a zwłaszcza jej początkowym etapem rozwoju – polszczyzną porewolucyjną. Jako pierwsza zwróciła uwagę na potrzebę badań nad językiem polskim na obszarach wschodnich byłej Rzeczypospolitej po I wojnie światowej Barbara Szydłowska-Ceglowa już w 1997 roku [Szydłowska-Ceglowa 1997: 252–254].

Na apel ten odpowiedziało wielu badaczy. Jolanta Mędelska i Marek Marszałek jako pierwsi wprowadzili termin „polszczyzna radziecka” na określenie języka polskiego, jakim posługiwali się Polacy na całym terytorium ZSRR, od momentu jego powstania aż do upadku w 1991 roku. Dokonali oni umownego podziału polszczyzny radzieckiej na trzy okresy: 1) porewolucyjną polszczyznę radziecką (lata 1917–1939), 2) powojenną polszczyznę radziecką (lata 1944–1990), 3) postsowiecką polszczyznę używaną na terenach byłego ZSRR [Mędelska, Marszałek 2000a: 116]¹.

Niezależnie od podziału chronologicznego badacze zaproponowali także rozróżnienie terytorialne polskiego języka radzieckiego (w zależności od podłoża językowego, na który nałożył się język polski) na odmianę moskiewską, białoruską, ukraińską, litewską (kowieńską i wileńską), a także na przykład na polszczyznę Kazachstanu [Mędelska, Marszałek 2001: 111; Mędelska, Marszałek 2003: 63]. W ramach każdej z tych odmian

¹ „Każdy z tych wariantów radzieckiego języka polskiego kształtował się w odmiennych warunkach, w innym czasie, każdy też miał własny, specyficzny krąg użytkowników oraz różną ich liczbę. Każdy zatem zasługuje na odrębny opis. Dopiero suma poszczególnych analiz powinna dać właściwy, całościowy i możliwie wierny obraz języka” (J. Mędelska, M. Marszałek, *Kulak czy gbur? Rozterki twórców polszczyzny radzieckiej*, Przegląd Polonijny 2000, t. 26, z. 3, s. 116).

występują kolejne podziały chronologiczne, specyficzne zestawy cech, a sama szeroko rozumiana polszczyzna radziecka jest zróżnicowana również pod względem socjalnym [Mędelska, Marszałek 2003: 63–64].

Pierwsze uwagi na temat języka polskiego w ZSRR pojawiły się już w okresie międzywojennym. Dyskusje o stanie polszczyzny toczyli na łamach polskiej prasy moskiewskiej, głównie „Kultury Mas” i „Trybuny Radzieckiej”, polscy działacze komunistyczni, którzy uciekli z Polski przed wyrokami sądów sanacyjnych [Sierocka 1963: 7; Sierocka 1968: 12; Cimek 1993: 134–138]. W 1929 roku w „Kulturze Mas” ukazał się artykuł Brunona Jasieńskiego *O rewolucję językową*², w którym autor zwracał uwagę na zaśmieszenie języka polskiego w Rosji radzieckiej rusycyzmami, a następnie, w 1930 roku, artykuł *Twórzmy polski język radziecki*³, w którym odnosił się do sposobów adaptowania do polszczyzny rosyjskiej leksyki realioznawczej, czyli sowietyzmów. W 1929 roku Tomasz Dąbał w artykule *O rewolucję językową, proletariacki język mas*⁴ wystąpił przeciwko wyrazom obcego pochodzenia (np. *cynizm*) czy leksyce religijnej w języku polskim (np. *daj Boże!*) [szerzej na temat tego artykułu zob.: Mędelska, Marszałek 2000a: 130–133; Mędelska, Marszałek 2000b: 42–44]. W 1933 roku, również w „Kulturze Mas”, pojawił się tekst Z. Kubalskiej *Rusycyzmy, sztuczne dziwolągi, a żywy język mas*⁵, w którym autorka starała się wykazać konieczność dostosowania języka polskiego do nowej, radzieckiej rzeczywistości oraz przestrzegania poprawności językowej, w tym unikania rusycyzmów [szerzej zob. Graczykowska 2008: 141–142; Graczykowska 2014: 78–79].

Współcześnie prace nad moskiewską odmianą polszczyzny radzieckiej w okresie porewolucyjnym zostały podjęte przez ośrodek bydgoski. Badacze zwrócili uwagę, że zajmując się tym wariantem języka polskiego w ZSRR konieczne jest dotarcie do wszelkich możliwych źródeł, między innymi prasy polskiej, materiałów okolicznościowych, propagandowych, prac naukowych dotyczących języka polskiego w ZSRR, podręczników wydawanych dla polskich szkół w Związku Radzieckim, słowników [Mędelska, Marszałek 2000a: 127–128; Mędelska 2001: 59]. Należy podkreślić, że źródeł odzwierciedlających porewolucyjną polszczyznę radziecką jest wiele, chociaż często dostęp do nich jest bardzo ograniczony [Киселёва 2007: 88–89]. W kręgu zainteresowań językoznawców znalazł się język polskich komunistów przebywających w ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym (przykładowo językiem T. Dąbala zajęła się Tamara Graczykowska [por. Graczykowska 2007b: 39–51; Graczykowska 2009: 64–72]), słowniki przekładowe Józefa Krasnego, które ukazały się w Moskwie w latach trzydziestych XX wieku [Маршалк 2001: 171–172; Мэндэльска 2001: 53–61; Mędelska 2008: 275–285; Mędelska 2010: 73–101; Mędelska, Marszałek 2000a: 133–139; Mędelska, Marszałek 2001: 111–121; Tomasik 2007: 161–165; Graczykowska 2010: 89–101], polska literatura wydawana w ZSRR [Graczykowska 2005: 96–105; Graczykowska 2007a: 158–170] oraz prasa polskojęzyczna [Graczykowska 2008: 137–149; Graczykowska 2011: 37–58; Graczykowska 2012b].

² Kultura Mas 1929, nr 1–2, s. 11–13.

³ Kultura Mas 1930, nr 2, s. 5.

⁴ Kultura Mas 1929, nr 3, s. 19.

⁵ Kultura Mas 1933, nr 3, s. 15–18.

W niniejszym artykule zaprezentuję niewielką próbkę materiału leksykalnego wyekscerpowanego z gazety „Trybuna Radziecka”, centralnej gazety polskojęzycznej wydawanej w Moskwie w latach 1927–1938⁶. Omówię nazwy osób, które według oficjalnej propagandy w Rosji Radzieckiej były uznawane za wrogów państwa. Na przykładzie wybranych leksemów chciałabym pokazać, jak za pomocą słownictwa, często o silnym nacechowaniu negatywnym, władza radziecka starała się poprzez prasę (w tym również polskojęzyczną) kształtować pożądane postawy społeczne.

Praktyka stalinizmu zakładała, że każdy sprzeciw wobec władzy radzieckiej był przejawem walki klasowej [Iwanow 1991: 325]. Wszelkie odstępstwo od przyjętego kursu politycznego było traktowane jako przestępstwo i ostro napiętnowane, a osoby, u których zauważono postawy sprzeczne z obowiązującą ideologią, nazywano „wrogim elementem”. Za „wrogi element” w dwudziestoleciu międzywojennym uważano między innymi przeciwników kolektywizacji. Głównym ich przedstawicielem był *kulak* ‘bogaty chłop’.

W 1929 roku przystąpiono do masowej kolektywizacji rolnictwa. W czasie kolektywizacji planowano likwidację zamożniejszego chłopstwa. Tę klasę społeczną uznawano za „ostatnią klasę wyzyskującą”. Większość polskiej ludności chłopskiej wypowiedziała się przeciwko kolektywizacji, co doprowadziło do likwidacji „kulaków” jako klasy. Skala zastosowanych środków terroru wobec ludności chłopskiej była ogromna [Gregorowicz 1996: 592]. Większość „kulaków” wysiedlono na Syberię i Daleki Wschód, a ich majątek oddano kołchozom. Pod presją propagandy partyjnej w polskiej prasie pojawiały się liczne artykuły o masowych aktach szkodnictwa dokonywanych przez „kulaków” w kołchozach, o ignorowaniu przez nich zasad agrotechniki w pracach polowych itd. [szerzej zob. Iwanow 1991: 336–344].

Na łamach „Trybuny Radzieckiej” leksem *kulak*, będący zapożyczeniem formalno-semantycznym z języka rosyjskiego (*кулак* – TSRJa⁷), wyróżniał się ogromną frekwencją tekstową. Obok *kulaka* pojawił się również pochodny *podkulacznik* ‘poplecznik (sprzymierzeniec) kulaków’, będący również rusycyzmem (*подкулачник* – TSRJa); por.:

- **kulak**: *Kulacy zawsze byli i są zadowoleni z teorii [...] oportunistów*⁸ – 1930/120/1⁹ (kilkanaście wystąpień);
- **podkulacznik**: *Dzięki agitacji podkulaczników i kulaków zarząd kolektywu przeprowadził tę pracę według kulackiej równościówki* – 1932/208/3 (kilkanaście wystąpień).

Kulak występował również w innych źródłach pochodzących z okresu międzywojennego, jest odnotowany na przykład w KRPS [por. też Mędelńska, Marszałek 2000: 43; Graczykowska 2010: 96; zob. też z polszczyzny T. Dąbala: Graczykowska 2007: 46;

⁶ W skład jej redakcji, zwłaszcza w początkowym okresie, wchodził polscy komuniści, emigranci polityczni, między innymi Bruno Jasieński, Tomasz Dąbal, Feliks Kon, Julian Leński-Leszczyński, Jan Hempel, Stanisław Budzyński.

⁷ Wykaz skrótów znajduje się na końcu artykułu.

⁸ Zachowuję pisownię oryginału.

⁹ Cyfry oznaczają kolejno: rok wydania Trybuny Radzieckiej, numer, stronę.

z Białorusi radzieckiej: Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008: 134, 135, 229]. Leksem *kułak* rejestruje SIJP w znaczeniu: ‘w Rosji chłop bogaty wyzyskujący innych chłopów, lichwiarz wiejski’; ESWO: ‘w Rosji lichwiarz wiejski, bogaty chłop’; SJPD: ‘bogaty chłop zatrudniający w gospodarstwie siły najemne, wyzyskujący biedotę wiejską; kapitalista wiejski’ (z ros.); SWJP-2 między innymi: ‘wyraz używany ze zdecydowanie negatywnym zabarwieniem uczuciowym przez komunistyczną propagandę tamtego okresu’ (z ros.); SWO: ‘w krajach komunistycznych w okresie kolektywizacji deprecjonujące określenie nadawane chłopom, których majątek zamierzano skonfiskować’. Leksem znany z powojennej prasy polskiej [Tekiel 1988:127]. Podobnie *podkułacznik* – por. zapisy w KPRS [oraz: Mędelska, Marszałek 2000: 43; Joachimiak-Prażanowska, Mędelska 2001: 169; Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008: 182]. Współcześnie rejestruje się go w powojennym dialekcie północnokresowym [Mędelska 2000: 361]. Oba rusycyzmy (sowietyzmy) notuje TSJS.

W latach trzydziestych polscy działacze komunistyczni w ZSRR (między innymi wspomniani T. Dąbał i B. Jasiński) krytykowali język Polaków mieszkających w Rosji radzieckiej. Odczuwali potrzebę nowego, polskiego niezapożyczonego słownictwa, które pozwoliłoby wyzwolić się od rusycyzmów. Nawoływali do zastąpienia rusycyzmów nowymi wyrazami i do stworzenia polskiego języka proletariackiego¹⁰ [szerzej zob. Mędelska, Marszałek 2000a: 121–139; Graczykowska 2010: 93–94]. Zaproponowali, aby zamiast słów *kułak*, *podkułacznik* używać słów *gbur* i *podgburek*¹¹:

Nie „kułak”, lecz „gbur”. [...] Zamiast przeszczepiać żywce z rosyjskiego krające nasze ucho słowo „podkułacznik” – stworzyć możemy od „gbur”, zgodnie z naturą języka polskiego, słowo „podgburek”¹².

Oba te leksemy oraz ich pochodne pojawiły się w „Trybunie Radzieckiej”; por.:

- **gbur**: *W Listopadówce jest dużo stosunkowo gburów* – 1930/2/2 (łącznie około 100 wystąpień, wszystkie przykłady pochodzą z dwóch roczników: 1929 i 1930; w następnych wyraz ten został zastąpiony *kułakiem*);
- **gbur-kułak**: *Wzmocnijmy atak przeciwko gburom-kułakom* – 1929/33/1 (kilkadziesiąt przykładów);
- **gburczyk** ‘mniej zamożny kułak’: *Charakterystycznym dla naszej wsi jest [...], cała sfera drobnych gburczyków* – 1930/7/2;
- **podgburek** ‘chłop współpracujący z kułakami’: *Trudno [...] prowadzić walkę klasową z klechą, gburom i podgburkiem* – 1930/53/3 (2 wystąpienia).

¹⁰ B. Jasiński, *O rewolucję językową*, Kultura Mas 1929, nr 1–2, s. 11–13.

¹¹ Chociaż T. Dąbał i B. Jasiński byli czołowymi działaczami Polonii radzieckiej, sami również znaleźli się w ogniu krytyki (por. T. Graczykowska, *Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestolecie międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką” w 1930 r.)*, Acta Baltico-Slavica t. 34, s. 94). Oskarżono ich o polski nacjonalizm. W atmosferze nasilającej się nagonki musieli złożyć samokrytykę, wyrzec się nie tylko głoszonych przez siebie poglądów, ale także i zarzucanych im, których nie wypowiadali (por. H. Cimek, *Tomasz Dąbał 1890–1937*, Rzeszów 1993, s. 195–197).

¹² Kultura Mas 1930, nr 2, s. 3.

Leksem *gbur*, będący nacechowanym pejoratywnie pomorskim dialektyzmem (SJPD notuje go z kwalif. *daw.*, dziś *gw. płn.* ‘chłop, zwłaszcza chłop zamożny, mający własny grunt; gospodarz’; w SIJP: ‘gospodarz, rolnik (u Kaszubów), chłop, wieśniak’; w ESWO: (z niem.) ‘dawniej chłop, wieśniak, obecnie: grubianin’), notowano również w innych źródłach równoległych, na przykład w KRPS [zob. też: Graczykowska 2010: 96; Mędelska 2008: 283; Graczykowska 2007: 45; Mędelska, Marszałek 2000: 43], oraz współcześnie w polszczyźnie radzieckiej [Mędelska 2007: 106]. Podobnie leksem *podgburek*, równoległy w KPRS [por. też Graczykowska 2010: 97; Mędelska, Marszałek 2000: 43].

Kolejnym przejawem represji wobec Polonii w ZSRR w okresie międzywojennym było prześladowanie Kościoła katolickiego, księży i Polaków katolików [zob. Grek-Pabisowa 2003: 57–58; Iwanow 1991: 298]. Od połowy 1922 roku rozpoczęły się represje, wytaczano procesy księżom, zamykano kościoły [Gregorowicz 1996: 592]. Ten wrogi stosunek ujawnił się na stronach „Trybuny Radzieckiej” w używaniu następujących leksemów:

- **klecha** ‘pogardliwie o księdzu’: *Trudno [...] prowadzić walkę klasową z klechą* – 1930/53/3; w SIJP: *pogardliwie* ‘ksiądz, posługacz kościelny’; w ESWO: ‘pogardliwa nazwa księdza’; w SJPD: ‘pogardliwie o księdzu lub posługaczu’; w SWJP-2: ‘pejoratywnie, pogardliwie, obraźliwie o duchownym’; w PSWP: *pogardliwy* ‘zwłaszcza ksiądz katolicki’; w ISJP: ‘potoczne i pogardliwe określenie księdza’;
- **religionista** ‘religiant, dewot’: *Zawalidrogów-religionistów i księżulka do surowej odpowiedzialności* [tytuł] – 1930/9/3; brak zapisu w polszczyźnie ogólnej; innowacja lokalna;
- **ojczaszek** ‘tu: ksiądz’: *Próby ojczaszka proboszcza uciszenia wzburzonych owieczek [...] były głosem „wołającego na puszczy”* – 1929/15/4; SL, SWil nie notują; w SW: jako *gw.* i odsył. do *ojciec*; w SIJP *ojczaszek żart.* ‘ojciec’; w SJPD: z odsył. do *ojczaszek* ‘żartobliwie albo poufale o zakonniku’; efemeryda;
- **sektant** ‘sekcjarz’: *W Briańsku zamknięto wprawdzie kościół katolicki, lecz sektanci przenieśli się do Bieżyca* – 1930/68/4; poświadczenie równoległe w KRPS oraz – z polszczyzny kowieńskiej – u Graczykowskiej¹³; rejestruje jedynie SW z odsył. do *sekcjarz* (bez cyt.); rusycyzm: *сектант* (TSRJa).

Należy dodać, że lekceważenie wiary i religii przejawiało się również w zapisywaniu wszelkich nazw związanych z religią małą literą (np. *bóg*), bądź w cudzysłowie, np.:

W swoim czasie przed „bożym narodzeniem” kółko rozwinęło masową pracę antyreli-gijną.

Przeciw kułackiej wielkanocy [tytuł];

W wigilię wielkanocy odbędzie się wieczór antyrelijny¹⁴.

¹³ T. Graczykowska, *Język kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”. Przyczynek do badań nad polszczyzną północnokresową w dwudziestoleciu międzywojennym* (maszynopis rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem Jolanty Mędelskiej, przechowywany na Wydziale Filologicznym UMK w Toruniu).

¹⁴ Trybuna Radziecka 1935, nr 53, s. 3.

W „Trybunie Radzieckiej” tępiono wszelkie przejawy niegospodarności, szkodnictwa w sferze produkcyjnej. Na temat tej grupy leksyki również toczyła się dyskusja na łamach „Kultury Mas”, podczas której Jasiński zauważył, że:

Nie mamy w języku polskim ustalonej terminologii na określenie takich pojęć jak „progul”, „prostoj” [...]. Musimy tę terminologię stworzyć i to znów w ścisłej łączności z życiem i językiem proletariatu fabrycznego w Polsce. [...] Po nazwy dla innych trzeba będzie sięgnąć do gwar języka polskich przedmieść fabrycznych. Tak np. dla określenia „progulszczyka”, tj. robotnika – lenia i objacza, opuszczającego pracę bez uzasadnionej przyczyny, moglibyśmy przeszczepić do naszego słownika wytwórczego stare polskie słowo „łazik”, oddające wcale nieźle to samo pojęcie¹⁵.

Choć w polszczyźnie ogólnej znane jest słowo *bumelant*, w „Trybunie Radzieckiej” wystąpił rusycyzm *progulszczyk* oraz zaproponowany przez Jasińskiego *łazik* (ale też *rwacz*, *spacerowicz*):

- **łazik** ‘niesumienny pracownik często zmieniający miejsce pracy, bumelant’: *Komórka partyjna powinna przekształcić każdego zadowolonego robotnika, każdego łazika* [...], w *dobrego szturmowca* – 1932/12/2 (kilkadziesiąt wystąpień); *łazikostwo* występuje w ESWO: w haśle *progul* ‘samowolna przerwa w pracy’ (z ros); jedynie SJPD rejestruje słowo *łazik* jako ‘próżniaczy pracownik często zmieniający miejsce pracy’; w SGW *gw. szk.* ‘spacerowicz’; w SW: ‘wesz, pasożyt’; w SIJP: ‘łazęga, włóczęga, powsinoga; maruder, dezertier wojenny; pasożyt’; w SWJP-2: ‘ten, kto lubi się wałęsać, włóczyć się; włóczęga, wagabunda’; w ISJP: ‘to ktoś, kto lubi się włóczyć’, słowo potoczne używane z dezaprobatą; w USJP pojawia się *łazikostwo* ‘zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy’; sowietyzm;
- **nepman** ‘w czasach tak zwanej Nowej polityki ekonomicznej: handlarz, prywaciarz’: *Pracujący w ZSRR wstępujcie w szeregi walczących bezbożników dla walki z religią jako oporą dla gburów, nepmanów i imperjalizmu!* – 1930/42–43/2 (ponad dwadzieścia wystąpień); notuje TSJS; ESWO rejestruje *nep* jako ros. skrót *nowaja ekonomiczeskaja polityka* ‘nowa polityka gospodarcza, kierunek gospodarczy w Rosji rozpoczęty pod koniec życia Lenina’; *nep* notują SWO, PSWP, USJP; rusycyzm (sowietyzm): *нэпман* (w TSRJa jako *neologizm*, z kwalif. *hist., lekceważąco*);
- **progulszczyk** ‘niesumienny pracownik często zmieniający miejsce pracy, bumelant’: *Poszczególne cechy sfotografowały szturmowców i progulszczyków* – 1931/10/3 (pięć wystąpień); notuje TSJS; *progul* ‘samowolna przerwa w pracy, łazikostwo’ z ros. notuje ESWO; rusycyzm (sowietyzm): *прогульщик* (TSRJa);
- **rwacz** ‘kombinator, cwaniak’: *Obok piętnowania przez społeczność robotniczą nierobów, rwaczy* [...] *wysunęła ona jako cel* [...] *wzmocnienie własnej bazy spożywczej* – 1933/89/1 (dwa wystąpienia); notuje TSJS; poświadczą jedynie PSWP jako wyraz *pot., rzad.* z ros. ‘osoba, która wykorzystuje swoje stanowi-

¹⁵ *Kultura Mas* 1930, nr 2, s. 5.

sko lub jakąś sytuację do osiągnięcia maksimum korzyści osobistych lub materialnych’; rusycyzm: *пвач* (w TSRJa jako *pot.*);

- **sabotant** ‘sabotażysta’: *Zwalczając [...] sabotantów, niedbalców [...], należy jednocześnie dopomagać każdemu sumiennemu kolejarzowi* – 1935/142/1 (13 wystąpień); rusycyzm: *саботант* (w ISGRJa jako galicyzm w ros.);
- **sabotażnik** ‘sabotażysta’: *Kim są sabotażnicy?* – 1928/21–22/2; poświadcza TSJS; rusycyzm: *саботажник* (w TSRJa jako neol.);
- **spacerowicz** ‘bumelant’: *„Spacerowiczów” na naszej fabryce już niema* – 1929/50/4; tu raczej pod wpływem ros. *прогульщик* (TSRJa); w polszczyźnie ogólnej w innym znaczeniu: ‘człowiek odbywający spacer, spacerujący, lubiący spacerować’; w prasie radzieckiej rusycyzm bądź neosemantyzm;
- **symulat** ‘symulant’: *„Trybuna Radziecka” [...] wypowiedziała walkę symulatom, łażikom* – 1930/49–50/1; błąd druku lub innowacja lokalna.

Spśród wymienionych leksemów znany w polszczyźnie radzieckiej jest *łażik*, równolegle rejestruje go KRPS [por. też: Graczykowska 2010: 97; Mędelska 2008: 283; Mędelska, Marszałek 2000: 43; Graczykowska 2007: 97; współcześnie: Mędelska 2000: 310]. W innych źródłach zarejestrowano również leksem *nepman*, równolegle w KRPS; też *nepmanka* [Mędelska 2008: 283; współcześnie: Mędelska 2000: 331; wśród rusycyzmów w prasie ogólnopolskiej: Bielecka-Latkowska 1987: 188]; *progulszczyk* [równolegle w Mędelska, Marszałek 2000: 43], z języka polskiego w radzieckich więzieniach, łagrach, na zesłaniu podaje [Ostaszewska 1996: 334]; oraz *sabotant*, w KRPS.

Również w leksyce politycznej pojawiło się kilka wyrazów, które dotyczą osób uznawanych za wroga państwu radzieckiemu i partii:

- **liszeniec** ‘osoba pozbawiona praw (w ZSRR do 1936 roku – ktoś pozbawiony praw obywatelskich za przynależność do klas wyzyskujących)’: *Wyjątki z tego pravidła dopuszcza się dla tych liszeńców, którzy w ciągu szeregu lat trudnią się pracą społecznie użytkową* – 1935/25/1 (cztery wystąpienia); w ESWO *liszeńcy* (z ros.) ‘pozbawieni praw w Rosji sowieckiej, należący do dawnych warstw uprzywilejowanych’; poświadcza PSWP: (z ros.) *hist.* ‘w Związku Radzieckim przed 1936 rokiem: ludzie, którym odebrano prawa obywatelskie i wyborcze z powodu dawnej przynależności do klasy posiadaczy, oskarżanych o wyzysk’; notuje TSJS; rusycyzm (sowietyzm): *лишенец* (w TSRJa jako neol., *hist.*);
- **nacjonalodchylenec** ‘człowiek, który odstąpił od ustalonej przez partię polityczną linii partyjnej w kierunku nacjonalistycznym’: *Azerbajdzkańska partja [...] szybko rozgromiła nacjonalodchyleńców* – 1937/162/2; rusycyzm: *национал-уклонист* (SIR-2);
- **naruszyciel** ‘człowiek naruszający zasady, prawo’: *Współpraca z naruszycielami pokoju jest niemożliwa* – 1937/130/2 (pięć wystąpień); znane w: SL, SWil, SW, SJPD; w SJPSz brak hasła; w PSWP: z ograniczeniem *rzad.* ‘człowiek, który coś narusza, postępuje wbrew przepisom, układom, nie uznaje obowiązujących praw, norm itp.’; rejestruje TSJS; regionalizm frekwencyjny nadużywany pod wpływem ros. *нарушитель* (TSRJa);

- **politykant** ‘politykier’: *Burżuazyjni politykanci w obliczu bankructwa i rozkładu tych partji [...] znajdują ratunek w stworzeniu nowych* – 1928/23/7; brak zapisu w słownikach ogpol.; z najnowszej polszczyzny ogólnej podaje Smółkowa: ‘człowiek zajmujący się i piszący o polityce, ale nie zajmujący się nią zawodowo’ jako *okazj.* [Smółkowa 1999: 48]; notuje TSJS; rusycyzm: *политикан* (w TSRJa z *dezaprobatą*);
- **wypaczeniec** ‘osoba, która coś fałszuje, wypacza’: *Partja winna nadal prowadzić bezwzględną walkę z „lewicowymi” wypaczeńcami antyśredniackimi* – 1930/75/3 (trzy wystąpienia); brak zapisu w słownikach ogpol.; innowacja lokalna;
- **zaskokowiec** ‘osoba, która dopuszcza się wyskoków, wybryków’: *Lecz słuszny cios wymierzony zaskokowcom „lewicowym” [...] nie daje nikomu prawa traktować [...] dyrektywy partji, jako powód do folgowania w walce przeciwko religji* – 1930/120/3 (dwa wystąpienia); *zaskok* ‘postępowanie niezgodne z normą; wybryk, wyskok’ jako *rzad.* podaje SJPD (bez cyt.); w SL, SWil, SW brak znac.; innowacja lokalna; por. też ros. *заскок* (TSRJa).

Jedynie leksem *naruszyciel* notowano w innych źródłach dotyczących polszczyzny radzieckiej; por. zapisy we współczesnych źródłach [Mędelska 2000: 328; Mędelska 2004: 398; Joachimiak-Prażanowska 2007: 193].

W artykule zaprezentowano 23 leksemę przedstawiające nazwy osób – tak zwanych wrogów państwa radzieckiego. Słownictwo to dotyczy czterech grup tematycznych: sfery politycznej, produkcyjnej, religijnej oraz związanej z okresem kolektywizacji.

Polacy mieszkający w Rosji radzieckiej byli zmuszeni do przystosowania słownictwa związanego z życiem państwa radzieckiego do języka polskiego. Ogromna liczba nowych terminów (głównie politycznych), które występowały na łamach radzieckiej prasy, musiała również pojawić się w polskich gazetach wydawanych w Rosji w okresie międzywojennym. W badanym okresie w polszczyźnie etnicznej nie było jeszcze skodyfikowanego słownictwa, które nazywałoby radzieckie realia. Polacy, nie znając odpowiednich polskich nazw (czasem one jeszcze nie istniały), sięgali po gotowe, dobrze im znane rosyjskie słowa. Stąd w przedstawionym ekscerpcie aż 11 jednostek to rusycyzmy (*kulak, podkulacznik, sektant, nepman, progulszczyk, rwacz, sabotant, sabotażnik, liszeniec, nacjonalodchyleneć, politykant*). Znaczące miejsce wśród przedstawionych leksemów zajmują sowietyzmy. Są wśród nich zarówno wyrazy odwzorowujące rosyjskie wzorce (np. *kulak, podkulacznik, nepman, progulszczyk*), jak i nowotwory językowe, spontanicznie powoływane do życia przez przedstawicieli mniejszości polskiej, które nie mają swoich ekwiwalentów w języku rosyjskim (np. *gbur, gburczyk, podgburek, lazik*). Tylko jeden ze wskazanych tu sowietyzmów – jako zapożyczenie właściwe – wszedł na trwałe do zasobów leksykalnych języka ogólnopolskiego, a mianowicie leksem *kulak*. Pozostała część leksyki tworzą innowacje lokalne (*religionista, oczaszek, symulat, wypaczeniec, zaskowiec*) oraz regionalizm frekwencyjny (*naruszyciel*). Siedem leksemów notowano równolegle w innych źródłach (w słownikach przekładowych polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich wydawanych w Moskwie w latach trzydziestych, w prasie polskiej na Białorusi radzieckiej, w języku polskiego komunisty Tomasza Dąbala), co świadczy

o tym, że były w powszechnym obiegu, a sześć jednostek to wyrazy do dziś rejestrowane na terenie dawnych Kresów północno-wschodnich (np. *kułak, podkułacznik, gbur, łażik, nepman, naruszyciel*).

Należy dodać, że przykłady tekstów wyekscerpowanych z „Trybuny Radzieckiej” są silnie nacechowane ideologicznie oraz tendencyjne. Wrogowie państwa radzieckiego są ukazani w kontekście stałej walki z nim. Kluczowymi zwrotami są tu *wzmocnijmy atak, zwalczając sabotantów, bezwzględna walka, wypowiedziała walkę, rozgromiła* itd. Wszystkie wskazane przykłady zawierają negatywne konotacje, służą do deprecjowania przeciwnika. Warto zwrócić też uwagę na dychotomiczne relacje „my – oni”, które pojawiają się w omawianych kontekstach, przykładowo: *wróg – sumienny kolejarz; progulszczyk, zacofany robotnik – szturmowiec; gbur, kułak – biedota, średniacy*.

Jak pisała Iryda Grek-Pabisowa, „Słowo ma olbrzymią siłę rażenia. [...] Nieprzypadkowo język stał się jednym z najpotężniejszych narzędzi utrzymania władzy w państwach totalitarnych” [Grek-Pabisowa 2003: 214]. Za pomocą słownictwa przedstawionego w artykule, często pejoratywnego, władza radziecka starała się poprzez prasę (w tym również polskojęzyczną) kształtować pożądane przez ówczesną władzę postawy społeczne.

Wykaz skrótów słowników

- ESWO Trzaska, W., Evert, L.J., Michalski, J. (wyd.) (1939). *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*. Warszawa.
- ISGRJa Елишкин, Н.И. (2010). *Исторический словарь галлицизмов русского языка*. Москва.
- ISJP Wańko, M. (red.) (2000). *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa.
- KRPS Красный, Ю. (ред.) (1933). *Русско-польский словарь*. Москва.
- PSWP Zgółkowa, H. (red.) (1994–). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 1–. Poznań.
- SGW Wieczorkiewicz, B. (1966). *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*. Warszawa.
- SIJP Arct, M. (1916). *Słownik ilustrowany języka polskiego*. Warszawa.
- SIR-2 Букчина, Б.З., Калакуцкая, Л.П. (1998). *Слитно или раздельно? Опыт словаря-справочника*. Москва.
- SJPD Doroszewski, W. (red.) (1958–1968). *Słownik języka polskiego*. T. 1–10. Warszawa.
- SJPSz Szymczak, S. (red.) (1992). *Słownik języka polskiego. Wydanie zmienione i poprawione*. T. 1–3. Warszawa.
- SL Linde, S.B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Warszawa.
- SW Karłowicz, J., Kryński, A.A., Niedźwiedzki, W. (1900–1927). *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa.
- SWil Zdanowicz, A. et al. (1861). *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wilno.
- SWO Sobol, E. (red.) (1999). *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- SWJP-2 Dunaj, B. (red.) (1998). *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa.
- TSJS Мокиенко, В.М., Никитина, Т.Г. (1998). *Толковый словарь языка Совдепии*. Санкт-Петербург.
- TSRJa Ушаков, Д.Н. (ред.) (1935–1940). *Толковый словарь русского языка*. T. 1–4. Москва.
- USJP Dubisz, S. (red.) (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1–6. Warszawa.

Bibliografia

- Bielecka-Latkowska, J. (1987). *Rosyjskie zapożyczenia leksykalne we współczesnym języku polskim w świetle materiałów słownikowych i prasy powojennej*. Kielce.
- Cimek, H. (1993). *Tomasz Dąbala 1890–1937*. Rzeszów.
- Graczykowska, T. (2005). *Język cyklu reportaży „Płomień i próchno” Wandy Wasilewskiej na tle polszczyzny radzieckiej*. *Linguistica Bidgostiana* 2, s. 96–105.
- Graczykowska, T. (2007a). *Rusycyzmy i sowietyzmy we wspomnieniach Wandy Wasilewskiej*. *Linguistica Bidgostiana* 4, s. 158–170.
- Graczykowska, T. (2007b). *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)*. W: E. Laskowska, M. Jaracz (red.). *Język, historia, polityka*. Bydgoszcz, s. 39–51.
- Graczykowska, T. (2008). *Wpływ sytuacji politycznej na jakość polszczyzny tygodnika „Trybuna Radziecka” wydawanego w ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym*. W: E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz (red.). *Język, społeczeństwo, wartości*. Bydgoszcz, s. 137–149.
- Graczykowska, T. (2009). *Osobliwa leksyka w książce Tomasza Dąbala „Polacy Związku Radzieckiego”*. *Linguistica Bidgostiana* 6, s. 64–72.
- Graczykowska, T. (2010). *Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestoleciu międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką” w 1930 r.)*. *Acta Baltico-Slavica* 34, s. 89–101.
- Graczykowska, T. (2011). *Język polski w Rosji Radzieckiej w okresie międzywojennym a polszczyzna na Białorusi Radzieckiej (na materiale wybranych zagadnień fleksji rzeczownika)*. *Acta Baltico-Slavica* 35, s. 37–58.
- Graczykowska, T. (2012a). *Porewolucyjna, radziecka rzeczywistość odzwierciedlona w nazwach zawodów (na materiale „Trybuny Radzieckiej” z lat 1927–1938; litery A–K)*. *Slavia Orientalis* 41, nr 4, s. 511–531.
- Graczykowska, T. (2014). *Wpływ języka rosyjskiego na słownictwo wydawanej w dwudziestoleciu międzywojennym ZSRR polskiej prasy (na przykładzie leksyki dotyczącej sfery rolniczej w „Trybunie Radzieckiej”)*. *Poradnik Językowy* 7, s. 76–87.
- Gregorowicz, S. (1996). *Polacy w Rosji i w ZSRR*. W: *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. T. 5. Warszawa, s. 592.
- Grek-Pabisowa, I. (2003). *Język polski okresu międzywojennego 1920–1939 na Białorusi radzieckiej*. *Acta Baltico-Slavica* 27, s. 53–61.
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., Biesiadowska-Magdżiarz, B. (2008). *Język polski na Białorusi radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*. Warszawa.
- Iwanow, M. (1991). *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*. Warszawa – Wrocław.
- Joachimiak-Prażanowska, J. (2007). *Słownictwo przestarzałe i archaiczne w słowniku rosyjsko-polskim S. Lewińskiej i T. Staraka*. *Linguistica Bidgostiana* 4, s. 187–206.
- Joachimiak-Prażanowska, J., Mędeńska, J. (2001). *Osobliwe słownictwo „Kuriera Wileńskiego” (1924–1939) na tle swoistej leksyki powojennej prasy wileńskiej*. W: F. Czyżewski (red.). *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim*. Lublin, s. 159–177.
- Mędeńska, J. (2000). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*. T. 2: *Lata 1945–1959*. Bydgoszcz.
- Mędeńska, J. (Й. Мэндельска) (2001). *Проблемы исследования послереволюционного варианта советского польского языка*. *Scando-Slavica* 47, s. 53–61.
- Mędeńska, J. (2004). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*. T. 3: *Lata 1960–1979*. Cz. 2: *Słownictwo, wyrazy*. Bydgoszcz.
- Mędeńska, J. (2007). *Siedmiolatki i polityka. Język kowieńskich „Nowych czytaneł”*. W: E. Laskowska, M. Jaracz (red.). *Język, historia, polityka*. Bydgoszcz, s. 101–112.

- Mędelśka, J. (2008). *Nowe, radzieckie realia odzwierciedlone w moskiewskim słowniku rosyjsko-polskim, wydanym w latach 30. ubiegłego wieku*. W: E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz (red.). *Język, społeczeństwo, wartości*. Bydgoszcz, s. 275–285.
- Mędelśka, J. (2010). *Rosyjskie skrótołce porewolucyjne w pierwszych radzieckich słownikach dwujęzycznych*. *Acta Baltico-Slavica* 34, s. 73–101.
- Mędelśka, J., Marszałek, M. (2000a). *Kulak czy gbur? Rozterki twórców polszczyzny radzieckiej*. *Przegląd Polonijny* 26, z. 3, s. 129–132.
- Mędelśka, J., Marszałek, M. (2000b). *Twórzmy słownik „polskiego języka radzieckiego”*. *Poradnik Językowy* 8, s. 39–49.
- Mędelśka, J., Marszałek, M. (2001). *Z badań nad językiem Polonii radzieckiej lat 1917–1939*. W: M. Szewczyk, M. Czachorowska (red.). *Język polski w rozwoju*. Bydgoszcz, s. 111–121.
- Mędelśka, J., Marszałek, M. (2003). *Język polski na Białorusi Radzieckiej okresu międzywojennego (kilka uwag na gorąco)*. *Acta Baltico-Slavica* 27, s. 63–71.
- Ostaszewska, D. (1996). *Polszczyzna w radzieckich więzieniach i łagrach i na zesłaniu*. W: I. Bajerowa (red.). *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*. Warszawa, s. 271–281.
- Sierocka, K. (1963). *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR („Kultura Mas” 1929–1937)*. Warszawa.
- Sierocka, K. (1968). *Polonia radziecka 1917–1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*. Warszawa.
- Smółkowa, T. (1999). *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985–1992*. Cz. II: P–Ż. Kraków.
- Szydłowska-Cegłowa, B. (1997). *Język polski w Rosji porewolucyjnej i ZSRR (do roku 1935)*. *Język Polski* 77, z. 4–5, s. 251–258.
- Tekiel, D. (1988). *Nowe słownictwo polskie. Materiały prasy lat 1972–1981*. Cz. 1: A–O. Wrocław etc.
- Tomasik, P. (2007). *Ideologia w skrócie. Obraz Związku radzieckiego lat 20. XX wieku utrwalony w skrótołwach rosyjskich*. W: E. Laskowska, M. Jaracz (red.). *Język, historia, polityka*. Bydgoszcz, s. 161–165.
- Киселёва, И. (2007). *Советский польский язык в России до II Мировой войны*. W: E. Laskowska, M. Jaracz (red.). *Język, historia, polityka*. Bydgoszcz, s. 87–92.
- Маршалек, М. (2001). *Из исследований над советским польским языком*. *Zinatkiskie Raksti* 3, s. 167–173.
- Мэндельска, Й. (2001). *Проблемы исследования послереволюционного варианта советского польского языка*. *Scando-Slavica* 47, s. 53–61.

Summary

Podgburek, łazik, sektant... – the Lexical Reflection of Enemies of the Soviet State in the Weekly “Trybuna Radziecka” (1927–1938)

This article presents a lexical material excerpted from the Polish weekly “Trybuna Radziecka” published in Moscow in 1927–1938. The author tries to show that the new realities of life in the Soviet Union had a colossal effect on the Polish language of “Trybuna Radziecka”. The paper contains 23 lexems. The lexical items are listed with quotes of textual illustrations and conclusions. The largest group are borrowings from Russian language (e.g. *kulak, podkulacznik, sektant*). Next in the line are the so-called Sovietisms, that lexical items naming the Russian reality of the post-revolutionary period (e.g. *gburczyk, łazik*).